

Այս ամենայն եղծմանց և պէս պէս զըրմանց տողեն տոնելու համար, ոչ լաւ եւս էր առնուլ ուղղակի եւրոպական նոթայից ձայնադրութիւնը, որով նուիրական, անարատ, անաղարտ կը մնային մեր Հարց յիշատակը, և ամենեցուն և ամենուրեք ընթերցողի և մատչելի կը լինէին, որով կը յազմար գաղթականաց իրաւացի տենչը, գիտնալ թէ՛ ինչպէս կը նուագուին իր սրբազան Հարց շարականքն և պատարագն ի ծննդավայր հայրենիսն յաղբարն նախնաբուսի. կը գտնէին ի նմա և եւրոպական երգահանք իրենց նոր բովը մը՝ մէջէն հանելու նորասեր Այտաներ:

Եւ թէ՛ կար խորշելի, մինչդեռ ոչ մի ազգի սեփականութիւն է այն, և ամէնքը նոյն նոթայով կը նուագեն: Այն մի ազգ կը հրաժարի երբեք իր մայրենի լեզուէն և անոր յատուկ գրութենէն, զորս կը ճանչնայ կնիք և պահպանող ազգութեան. իսկ երբ ու ձայնն՝ որ հասարակաց բարբառ մ'է ի բնութենէ՛ մինչ նոյնը կ'իմանայ և կը զգայ ամենայն ազգ տիրապդին երաժշտութենէ ինչպէս ուրախական նուագէ, մինչ կատարեալ գրութիւն մ'ալ ընդհանրացած է ծանօթ և ընթերցողի հասարակաց, ինչ նշանակութիւն ունի անոր նմանակերպ ստեղծագործութիւն մը, և ընդէր նորա գրութիւնն չլլայ հասարակաց գրութեամբ, չլլայ եւրոպական նոթայիք:

Շարայարեղի

Կ. ՊՈԹԵԼՄԱՆ ԵՒ “ԳԻՐԳ ՎԱՍՏԱԿՈՏ”Ի

ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆ

(Շար. տես էջ 4)

ՄԵՐ նախորդ յօդուածին մէջ յայտնի տեսանք՝ որ ըստ Պոթելմանի, գրոցս հայերէն թարգմանութիւնն եղած է ի ինչատան և ոչ թէ ի կիլիկիա, ինչպէս այլ պատկանելի ազգային հաստատելը հաստատել էին: Բայց մենք առ այժմ՝ չենք փութար ըննադատել Պոթելմանի այս նոր կարծեաց հաս-

տատութիւնը կամ ստուգութիւնը, այլ նախ՝ պիտի ջանանք ներկայ յօդուածովս ներկայացրնել գերմանացի ըննադատին միւս ենթադրութիւնները գրոցս հայ թարգմանութեան ժամանակին և բնագրի մասին, և ապա գնահատել իւր կարծիքները:

Վերագոյն ի մէջ բերինք Վ. Հ. Ալիշանի կարծիքը թարգմանութեան ժամանակին նկատմամբ. «Ժամանակ թարգմանութեան կարծեմ զԺԳ դար վաղագոյն բան անագան»: Իսկ Պոթելման այս կարծեաց հակառակ գիտուելու համար կ'իջնէ լեզուական ասպարիզին մէջ. — և այս տեսակետով ըննութեան թուրքայէն անցընելով զթարգմանութիւնս՝ այսպէս կը կնէ՛ իւր կարծիքը. «Առ այժմ կը համարեմ թէ նա միջին դարէն շատ ետքը կատարուած» թարգմանութիւն մ'է: — Իւր փաստերը՝ հետեւեալ տողից մէջ կ'ամփոփենք:

Վասն զի, կը զրէ, գրոցս հայերէն լեզուէն շատ ուսմիկ է. — բայց, կը յաւելու, այժմեան ըննադատութեան ունեցած վիճակին մէջ այս թարգմանութեան լեզուական բնագործվին ստոյգ փաստ մը չէ կարելի հանել անոր ժամանակը սահմանելու համար, որովհետեւ Միխիթար Հերացայի ալ Զերմանց գիրքն ընտիր լեզուով չէ, թէպէտ և այն յամին 1184 յօրինուած է արաբական աղբիւրներէ: Բաց աստի, հայերէն լեզուի իւրաքանչիւր դարուց մէջ կրած յառաջդէմ կամ յետադէմ փոփոխութեանց պատմութեանը ըննադատական մը չունինք՝ որ հիմնուած ըլլայ ժամանակագրական, մատենագրական, դիւանագիտական փաստերու վրայ. թէպէտ և այսպիսի ըննադատական մ'ալ պիտի չկարենար նպաստել մեր ըննութեան. վասն զի գրոցս հայ թարգմանիչն յայտնապէս կը ջանայ տեղ տեղ ընտիր լեզու գործածել, բայց ստուգել երբեք չի յաջողիր⁽¹⁾: Գրոցս մէջ յիշատակութեան ար-

1. Byzantinische Zeitschrift. Fünfter Band. Leipzig. 1896. էջ 388.

2. Նոյն. էջ 587...

3. Հմմտ. Հանդէս Ամսորեայ, 1889. թիւ 1-2:

ժանի է ևր յազնակի արդի տշխարհաբարի վերջաւորութիւնն :

Ըստ իմ գիտողութեանս, յառաջ կը վա-
րէ խօսքը ինքն Պոքեղման, մի քանի բա-
ռերու քննութեանն ալ փաստ մը չըլլեր թարգ-
մանութեանս ժամանակը որոշելու համար :
Վասն զի Հին Հայկական ամսոց անուննե-
րու տեղ գործածուած լատինականներն սե-
նելովեան մը յայտարար նշաններ չեն, թէ-
պէտ յիրաւի Եւսեբիոսի Քրոնիկոնին Հայե-
րէն թարգմանութեան երկրորդ զիւոյն մէջ
կը գտնուին Սեպտեմբեր և Հոկտեմբեր ա-
նուններն : Որովհետեւ պատմաց թուական-
ներուն և ձեռագրաց ստորագրութեանց մէջ
առ հասարակ կը գտնուին հաւասարապէս
նախ հայկական և ապա լատինական ա-
նուններ ամսոց : — Եւ ու ինքն Պոքեղման կը
վկայէ թէ քտած է ամենէն Հին թուականը
լատինական անուամբը ամսոց առ Մատ-
թէոսի ՈւռՀայեցոյ՝ 1423ին, սակայն սոյն
հեղինակս ալ կը գործածէ յաճախ կրկին
թուական (օրինակ իմն, էջ 311), իսկ ամ-
սոց միայն հայկական անուններն կը տես-
նուին 307, 308, և այլն, էջերու մէջ :

Ստոյգ է, կ'ըսէ, թէ Ռուբինեանց, այսինքն,
Լեւոն Բ. ի² 1288ին, Օշնի³ 1315ին, Լե-
ւոն⁴ Ե. ի 1321ին և 1331ին, չորս շնոր-
հադրոց մէջ ամսոց միայն լատին անուանք
կը գործածուին. բայց այդ եւս հաւաստի
փաստ մը չէ ըստ գերմանացի բանասիրին.
վասն զի առաջին շնորհագիրն տրուած է
Ճննովացոց, երկրորդն ու երրորդն՝ Մոն-
փելիէի վաճառականաց, իսկ չորրորդն՝ Սի-
կիլիացոց⁵ :

Թամին 1625 ընդօրինակող մ'ալ իւր
աշխատութեան վերջն կը գնէ թէ՛ Հայկա-
կան և թէ՛ լատին անուանք ամսոց⁶ : Հե-
տեւաբար՝ հարկ է, ըստ Պոքեղմանի, զար-

մանանք մանաւանդ թէ ինչու վատտակոց
գիրքին թարգմանչն՝ ամսոց միայն լատի-
նական անունները կը գործածէ :

Պոքեղման իւր վերոյիշեալ կարծեացը
վերջին փաստ մ'ալ կը բերէ պարտն⁷ բա-
ռին գրոցս մէջ գործածութիւնը, և այսպէս
կը պարզէ իրեն դադափաբը. Հայկազեան
բառգիրքն⁸ եւս զիտել կու տայ՝ որ պարտն
լատին բառիս գործածութիւնն գրոցս մէջ
աղաւաղեալ նշանակութեամբ մ'է իրեն
երկրաւոր. « իսկ ի գիրս Վստկ. Է. Պա-
րոնն զին որպէս տէր գաւառի և կայուածոց »
(որ արդի Հայերէն լեզուի մէջ գերմաներէն
Herr (Տէր) բառին համազօր է ի խօսակ-
ցութեան), մինչդեռ նոյն պարտն բառն Ռու-
բինեանց ժամանակ, օրինակ իմն վերոյի-
շեալ շնորհադրոց մէջ, իրեն բարձր պա-
տուանուն կը գործածուի : — Վերջապէս
Ռուբինեանց ժամանակին անյարմար է Հայ
թարգմանչին ջանքն՝ լուսաբանելու իւր ըն-
թերցողաց առջեւ մի քանի բոյսեր իրենց
թուրք անուամբը⁹ :

Պոքեղման՝ գրեթէ ծանօթ խնդիր մ'ալ
կը յուզէ, այսինքն թէ՛ Հայերէն թարգմա-
նութիւնն ինչ օրինակի վրայ եղած է : —
Այս հարցմանս կանխաւ պատասխանած է
Մեծ. Հրատարակիչն իւր հետեւեալ տողե-
րովն. « Օրինակս... առանց երկբայութեան
էր արարեալն թարգմանութիւն յունականին,
որպէս քաջալայտ երեւի յարարիկ անուանց
համաստեղութեանց¹⁰, զոր մերթ թարգմա-
նելով և մերթ ոչ՝ կրկնէ մերս, և ի բուսոց
և կենդանեաց ոմանց՝ գորոց չէ գտեալ բնիկ
Հայեցի կոչմունս. ընդ որոց հարկ էր նմա
զյունականս կարգել անուանս՝ եթէ ի յու-
նէ անոն թարգմանէր. իսկ եթէ յիշէ ու-
րեք այսպէս կամ այնպէս կոչել յունարէն
անոյ Արաբացի թարգմանին է բանն զոր

1. Dulaurier. *Recherches sur la chronologie arménienne*, tome I. Paris. էջ 312 : — *Anthologie chronologique*.

2. Նոյն. էջ 127 :

3. Նոյն. էջ 189 :

4. Նոյն. էջ 190, 190 :

5. Նոյն. էջ 351 :

6. Հմմտ. Պատմ. Հայերէն (նոր) դպրո-
քեան. Վենետիկ. 1878. էջ 117, 118. Վենե-
տիկ. 1878 :

7. Գիրք վաստակոց, էջ 6, առջ վերջին :

8. Հա. Բ. 1 :

9. Գիրք վաստ. էջ 125 :

10. Նոյն :

կրկնէ Հայն¹⁾ — Եւ ըստ Պոքեղմանի, այս ենթադրութիւնս այնու աւելի կը հաստատուի՝ որ յատուկ անուանց կրած կերպարանափոխութիւնքն կրնան պարզուիլ միայն արաբական տառերով:

Բայց, կ'ընէ Պոքեղման, Հայերէն թարգմանութիւնն՝ Քոսթայի արաբականին վրայ եղած չէ. և այս բանիս համադուելու համար բաւական է ակնարկ մը ձգել միայն Պառմալը-թարքի² համեմատութեանը՝ զոր սա բրած է ի մէջ Հայկական և Քոսթայի արաբական թարգմանութեան: Իսկ արաբական բնագիրն ալ հաւանօրէն օգտուած է ասորական աղբիւրներէ. զայդ կը հաւաստեն մի քանի լեզուական նշաններ: Վասն զի, տեղ տեղ³ կը յիշուի ասորական թեմազ անուն ամառը, — Դարձեալ՝ զիտիւ է է այն որ յունական Իսծից (սիգիս)⁴ և Περδισον (փարասիօն⁵, բաւերն, զորս ասորին փոխ առած է յունականէն, մէջ կը բերուին իբրեւ ասորականք: — Այլ այդ արաբական օրինակին աղբիւր համարուած ասորի բնագիրն ալ բնաւ նոյն չէ Լոնտրայի ձեռագրին հետ, զոր յայտնի կը ցուցնէ զորոցս այն վերնագիրն⁶ յորում ասորին՝ ἀσσυριακή γλώσσα յունական բառը ըստ իմաստին կը թարգմանէ շանքահար, իսկ Հայն կը դնէ բառ առ բառ. որ յաստդէ պատահարի:

Մեր առաջին և ներկայ յօդուածներուն մէջ ցարգ բռածնէս պայծառ կ'երեւի՝ որ Պոքեղմանի կարծեաց իւրաքանչիւրն նկատմամբ Հայկական թարգմանութեան զորոցս՝ բնականորապէս հակառակ կ'ելլէ Մեծ. Հրատարակչին և այլոց յայտնած կարծեաց, իսկ մեզ թուի, եթէ Պոքեղմանի ծանօթ ըլլալին այս մասին եղած զանազան Հայերէն զրուածներն, ինքն եւս մի քանի առաւելագոյն կէտերու մէջ համակարծիք կ'ըլլար վերոյիշեալ բանասիրաց, մանաւանդ որ նա

ինքն ի սկզբան կը խոստովանի՝ թէ իւր ի մէջ բերելիք փաստերն ըստ ամենայնի ապացուցական և հաւաստի չեն, այլ կարօտք մեծագոյն հաստատութեան:

Անշուշտ գերմանացի հմուտ և լեզուագէտ բանասէրս պիտի ներէ մեզի իւր կարծեաց իւրաքանչիւրին վրայ սուղ ակնարկով մը համառօտ զիտողութիւններ ընելու, քանի որ իրեն փաստերն ալ համոզիչք չեն:

Ա. — Նա չընդունի թէ ի կիլիկիա եղած ըլլայ Հայկական թարգմանութիւնս, այլ ի Լեհաստան կամ ի Պոլսոյն. — և ասոր իբր ապացոյց կը բերէ զորոց մէջ Պոլսեցի և Պոլսեցեաց զանազան անդամ յիշատակութիւնը. — ապա Βοαντς բառին տարական օրինակին մէջ կրած ալլալութիւնը իբրեւ հաւաստիք կ'առնու իւր կարծեաց: — Սակայն թուի՝ թէ Մեծ. Հրատարակչին և այլոց կարծեաց հերքմանը համար չի բաւեր այդպիսի խարխուլ ապացոյց մը: Եւ յիշուի, եթէ վեց տեղեր Պոլսեցի և Պոլսեցեաց յիշատակութեան Պոքեղման փաստ կը հանէ ի նպաստ իւր կարծեաց, և Βοαντς բառին վրայ քմահաճոյ անդրադարձութիւն մը կ'ընէ, ինչու ազգային բանասիրաց փաստն զօրաւորագոյն պիտի չհամարուի ի նպաստ իրենց կարծեաց, որ աւելի պատմական և դրական հիման վրայ հաստատուած է, թէպէտ և միշտ հաւանականի սահմանին մէջ: Վասն զի վերոյիշեալ ազգային բանասէրք հետեւելով Մեծ. Հրատարակչին կարծեաց՝ յախուռն քալլ մահած չեն, և այս ճշմարտութիւնը պիտի ջանանք պարզել հետեւեալ երկու կէտերով:

Նախ՝ թուի թէ ի Լեհաստան գաղթական Հայոց պատմութեան հակառակ կ'ելլէ Պոքեղմանի կարծիքն: Որովհետեւ⁷ գաղթական Հայոց մեծ մասն վաճառականութեան գրաւդեաց. դարձեալ՝ նոյն երկրին հանգամանակն ազգեցութեան ենթարկուելով՝ մա-

1. Յասադարան. ԺԳ.

2. Disposition, etc. էջ 801. ԹԻԼ 217:

3. Գիտք փաստ. էջ 120. առջ 4. — 126.

առջ 12:

4. Նոյն. էջ 82. ա. 16:

5. Նոյն. էջ 118 (առթ. 7 26):

6. Նոյն. Դուռն ՂԱ. — յոյն v 36 — ասոր. 5 3.

7. Հմուտ. Պոլս. (նոր) դպրոցներուն. էջ 352-353.

տեանքն էին վարդապետականք, քերականականք, թէպէտ ընտիրք և պատուականք. — բայց աստի, լեզունքն՝ բնականաբար օտար ազդեցութեան տակ պիտի իյնար, մանաւանդ վերջին դարերու մէջ՝ յորս կը գնէ Պոքեղման վթարգմանութիւնս, Հետեւաբար՝ լեհ և լատին և թաթար բառք պէտք էին յաճախել թարգմանութեանս մէջ, ինչպէս որ այլ և այլ ժամանակներ մեր լեզուն կրած է զազդեցութիւն յունականին և պարսկի։ — Եւ ի Լեհաստան գտնուող թարգմանիչն ինչո՞ւ արաբական օրինակէ պիտի թարգմանէր նոյն գիրքը։

Երկրորդ՝ ի կիլիկիա Ռուբինեանց տիրապետութեան ժամանակ զորոց թարգմանութեան մեծապէս կը նպաստէ պատմութիւն կիլիկեցոց մատենագրութեան¹, յորում բազմատեսակ են երկասիրութիւնք և թարգմանութիւնք, եթէ՝ վարդապետականք, եթէ՝ դատաստանականք և թէ՝ պատմականք։ Դարձեալ, Մեծ. Հրատարակչին իւր յառաբանին² մէջ դրած յաջորդ ծանօթութիւնն գրեթէ ստուգութիւն կու տայ իրեն կարծեաց. «Յայլ ինչ արուեստական գիրս՝ յիշատակի Հեթմոյ Ա ի սկզբան թագաւորութեանն երթալ և պատուիլ ի Դրան Ամիրապետին, և անդ ի խնդրոյ բանասիրի ուրում տալ թարգմանել երբն գիրս, զՊայ. թարման ձիոյ, Թուր շինելոյ, և զԱրեգական և Լուսնի օրինաց։ Ձիցն արդեօք և այս Գիրք Վաստակոց ի հաՀ նոցին, և ետանդուն թագաւորին հանութեան»։ Այս ծանօթութեանս ընդարձակագոյնը կը գտնենք եւս յիշատակուած ուրիշ ծանօթ բանասիրէ մը³. — Բայց աստի, որչափ ալ Պոքեղման կարեւորութիւն չուղէ տալ զորոց մէջ կիւս լիկիոյ կրկին յիշատակութեանց՝ որք յոյն բնագրին մէջ չկան, բայց Վ. Հ. Ալիշանի այս համեմատական անդրադարձութիւնն յինքեան միշտ զօրաւոր կը մնայ, մանաւանդ

եթէ այդ անդրադարձութիւնը անանջատ բռնենք վերոյիշեալ ծանօթութենէն։

Բ. — Պոքեղման կը հակառակի Վ. Հ. Ալիշանի զորոց հրատարակչին կարծեաց՝ թարգմանութեան ժամանակին նկատմամբ. — և ի նպաստ իւր կարծեաց թէ միշտ զանազանք և ոչ ԺԳ դարուն՝ ըստ Վ. Հ. Ալիշանի, մէջ կը բերէ վերոյիշեալ լեզուական փաստերը։ — Սակայն թուի՝ թէ զորոց հայեւրէն թարգմանութեան լեզուն բոլորովին հակառակ կը զինուի Պոքեղմանի, ուր թողունք Մեծ. Հրատարակչին պատմական սուղ այլ զօրաւոր ակնարկն՝ որ իւր համաօտոմեանմբն ալ կը հերքէ որ և է հակառակ կարծիք։ Եւ յիրաւի, եթէ հաւաստի համարուի թէ ի կիլիկիա թարգմանուել է մատենան՝ շատ իրաւացի են հետեւեալ տողք զորոց Յառաջբանին. «Ոչ միայն ամբոխք յետին դարու իշխանութեան կիլիկիեցոց մերոց՝ ոչ յուսացուցանեն այսպիսի մտադիր պարագամունս գիտականս, այլ և ոչ այսքան յլուտակութիւն և գիտութիւն լեզուի ակն ունեի է ի ժամանակաց՝ յորս գրեթէ լռէ և դադարէ իսկաբանութիւն հայերէն խօսից և զպրութեանց»։

Իսկ եթէ մտնենք Պոքեղմանի հետ լեզուական քննութեան ասպարիդին մէջ, նախ Վ. Հ. Ալիշանի խօսքերը հոս արձանագրել հարկ կը համարինք. «Թէպէտ և յաշխարհիկ բարբառ և յոճ յեղեալ են գիրքս այս, այլ չեն ինչ նուագեալ ի շնորհաց յստակութեան և սեփականութեան լեզուի, հանդերձ գիտով և գիտութեամբ արուեստական կամ բնախօսական բարից, որով դուն ուրեք կարօտի օտարաձայն եկամնուտ անունին»։ — Դարձեալ, նոյն ինքն աւանձին նամակի մը մէջ⁴ այսպէս կը գրէ. «Չարմանալի իմն է թարգմանութիւնն, այնուգի ուրեք ոսակախօս և մերձաւոր մեզ ժա-

1. Նոյն. էջ 120 ...
2. Էջ ԺԵ. Ժանթ. 1:
3. Մատենադարան Հայկական քարգմանեութեանց նախնեաց (Դար Դ-ԺԳ). Վենետիկ, 1889, էջ 338. Զիպարմանորեան:

4. Նոյն:
5. Նոյն:
6. Հմմտ. Հանդես Ամսորեայ. 1889. Թիւ 1. էջ 21. Ժան. 1:

մանակաւ երեւի, և այլուր գրաբան և հնա-
կերպ: Անս հմտի և ոչ հետեւակի թուի ինձ
գործն»: Այս խորհրդածութիւնս այնչափ
ստոյգ է՝ որ Մեծ. Հ. Ղ. Յովնանեան հե-
տեւելով Հրատարակչին կարծեաց՝ կը պնդէ
թէ այս թարգմանութիւնս «իւր սկզբնական
միճակին մէջ հասած չէ ի մեր ձեռս: Այս
մեր կարծիքն կը հիմնենք մեզի ծանօթ եւ
րեք ձեռագիր օրինակաց իւրաքմէ տարբերու-
թեան վրայ», որոց «երրորդն, ըստ բանից
Վ. Հ. Ալիշանի, որում հետեւեցաք՝ ոչ սա-
կաւ զանազանի (յերկոցունց), և վերագոյն
է լեզուաւ և գրութեամբ: Յայտ է թէ գա-
ղափարող միւսոցն՝ առաւել եւս պարզել կա-
մելով զերբեմն ժամանակի աշխարհաբանն՝
անսկզբունցաւ եւ և ըստ ոճոյ և հասկաց-
ման իւրոյ ժամանակին¹»:

Հարկ էր որ Պոքեղմանի ծանօթ ըլլային
Վ. Հ. Յովնանեանի կրկին վերոյիշեալ յօ-
դուածներն, որք զրոցս լեզուական խնդիրք
ըստ բաւականի կը լուսաբանեն. հոն կը
գրէ սա². «Ռամսօրէն գրութիւնք այնչափ
աւելի իրենց զեղն ու վայելչութիւնը կը կո-
րուտանեն կամ գէթ ստորնագոյն և խանակ
կերպարանք կ'աճուն» որչափ աւելի յեա-
նագոյն են ժամանակաւ. ի հարկէ հետեւցը-
նելու ենք թէ մեծ հնութիւն ունի գրութիւնս»: Եւ յետ այս տողերու՝ զրոցս գրութիւնը կը
բաժնէ երեք կարգերու, այսինքն՝ «գրեթէ
անխառն գրաբար, զօգցեա զուտ ռամկօրէն,
գրաբարախառն ռամկօրէն կամ ռամկախառն
գրաբար»³. ապա իբրեւ օրինակ այս երեք
կարգերու զանազան հաստատմանը կը զնէ
Վաստակոց գրքէն, որով կը ջանայ եւս ա-
ռաւել հաստատել թարգմանութեանս հնու-
թիւնը:

Միով բանիւ, Պոքեղման կը փափաքի
ունենալ ըննադատական մը հայերէն լեզուի
յառաջողմէ կամ յետադմէ կերպարանա-
փոխութեանց պատմութեան՝ Յիւրաի ցան-
կալի է այդ ամէն բանասիրաց, այսու հան-

գերձ, թէպէտեւ առանձին կը պակսի այս
պահանջուածն, կան ցիրուցան շատ ըննա-
դատական յօդուածներ՝ որք կը լուսաբանեն
այդ կարեւոր կէտը³: Այլ թողլով զայդ, կը
համարձակինք ըսելու որ Վաստակոց զրոց
մէջ լեզուական այնպիսի բնագործիւններ կան՝
որք յայտնապէս կը ցուցնեն թէ նա թարգ-
մանուած չէ ի ինչհաստան և ոչ ալ յետին
գարուց մէջ: Որովհետեւ, եթէ ի ինչհաստան
թարգմանուած համարինք, ուր հայերէն լե-
զուին յետադմէ և օտարաբան փոփոխու-
թիւնն քաջայայտ է ամենուն, ինչո՞ւ լեհե-
րենի, լատիններենի, թաթար լեզուի, ինչ-
պէս վերնագոյն ըսինք, փոքրիկ զրոշմներն
անգամ չեն գանուի որ անոր մէջ: Ընդհա-
կառակն ի Երկրիկա թարգմանուելուն և այն՝
Ռուբինեանց տիւրապետութեան ժամանակ,
յայտարար նշաններ են հետեւեալք. նախ՝
վասն զի Երկրիկոյ մէջ հայերէնի կրած յե-
ղափոխութեանց համաձայն կու գայ թարգ-
մանութեանս լեզուն. երկրորդ՝ պարոն բառն
ալ Ռուբինեանց առեն մուտք գտած է Հայոց
մէջ. երրորդ՝ արաբական օրինակէ թարգ-
մանուիչն ալ թուի թէ նշան մ'է հաստատել
Մեծ. Հրատարակչին կարծեաց, վասն զի
արաբական ազդեցութեան մը հետեւանք
կրնայ համարուիլ:

Բայց Պոքեղմանի՝ պարոն բառին պրոցս
մէջ գործածութիւնն ի նպաստ իւր կարծեաց
հանած փաստին նկատմամբ հարկ կը հա-
մարինք առանձին կիրպով խորհրդածել, ցու-
ցնելու համար որ այդ բառին գործածու-
թիւնն զրոցս մէջ աւելի եւս կը հաստատու
Մեծ. Հրատարակչին և այլոց հակառակ
կարծիքը թէ՛ թարգմանութեանս տեղւոյն և
թէ՛ ժամանակին նկատմամբ:

«Պարոն տիւրոսը.... գրեթէ նոյն ժա-
մանակ և նոյն իմաստով սկսած են զոր-
ծածել Գաղղիացիք և Հայք: Լեւոն Բ թա-
գաւորութեան զաճը արթնանալուն ետքը՝
ուզելով արեւելեան լատին գաղթականու-

1. Նոյն. թիւ 2. էջ 22:

2. Նոյն. թիւ 1:

3. Grammaire historique de la langue ar-

ménienne moderne de Tiflis par A. Thomson,
St. Petersburg 1890. - Կան նաեւ այլ նման
օրինակ հայալեզու երկեր:

թեան համեմատ կարգաւորել իր տէրու թիւնը, զինուորական և կալուածատիրական (féodal) ազնուականութիւն մը հաստատեց. Ա՛լ անկէ ետքը հին նախարարներն սկսան պարռն կոչուիլ... Ազատ և մատնաւոր ընտանեաց մէջ անշարժ ստացուածք՝ որ միայն ժառանգութեան կարգով իրարու կը փոխանցէին, արքունի ստացուածք (fiefs) սկսան սեպուիլ¹։ Արդ Լեւոն Բ. յաջորդեց իւր Ռուբէն Բ. եղբոր յամին 1184 և երեսուն և վեց տարի իշխանութենէ ետքը մեռաւ 1218ին. որեւի՞նք արդէն ԺԲ պարուն պարռն բաժն կը գործածուէր նաեւ իրրեւ կալուածատէր և ոչ պարզապէս պատուանուն մը կամ տիտղոս², ինչպէս կը համարէ Պոքելմանը՝ Հետեւաբար՝ գերմանացի բանասիրիս փաստն կը հաստատէ մանաւանդ թէ ի Կիլիկիա Ռուբինեանց տիրապետութեան տոնն եղած է հայկական թարգմանութիւն գրոցս, եթէ չուզենք կանխազոյն եւս զնեղ զայն՝ Հրատարակչին յաջորդ տողից վրայ հաստատուելով. «Մարթէ կարծել թէ բուն առաջին թարգմանութիւնն առաւել եւս քան զհրատարակեալս այս՝ հայախոս և զբարբառ էր, ըստ որում է սկզբնաւորութիւն գրոցս»։

Գ. — Գալով արաբական օրինակին՝ յորմէ թարգմանուած է հայն, Պոքելման յայտմանսին եւս, ինչպէս վերագոյն տեսանք, կը տարաձայնի Հրատարակչին կարծիքէն. վասն զի մինչդեռ վերջինս կը գրէ. «Օրինակն (հայ թարգմանութեան) առանց երկբայութեան էր արաբերէն թարգմանութիւն յունականին», Պոքելման կը համարի՝ թէ այդ արաբականն օգտուել է յատորականէ³, վասն զի տեղ տեղ քննադատորական ամոզող անունն կը յիշատակուի անոր մէջ. — Իսկ մենք թէպէտ Պոքելմանի այս կարծեաց փաստերը

զօրաւոր չենք գտնիր, բայց հակառակ ալ չենք ուզեր պնդել, և կը շատանանք Մեծ. Հրատարակչին Յառաջաբանին՝ ծանօթութեանց մին ի մէջ բերելով. «Մուլլէ (Clement Mullet) որ յամս 1864—5 հրատարակեաց զգիրս երկրագործութեան իպտալ—Ալլամ արարացոյ, յիշէ և զայլ արաբացի ձեռագիր իրրեւ բուն համապատասխան յունական վաստակոց գրոց, և Դիմոկրիտեայ ընծայեալ. — և զի ի մերում թարգմանութեան իսկ յայտնի Դիմոկրիտէս յաճախազոյն⁴ քան զայլ հեղինակս յիշի՝ կարծեմ թէ հայերէնս այս թարգմանութիւն է այնք արաբացի մատենի, զոր ոչ ժամանեցաք օտուզել»։

Արաբերէն օրինակէ թարգմանութիւն ըլլալուն ստորոգ փաստ մ'այսին է՝ որ «Գրոցս իւրաքանչիւր Հատածին վրայ՝ փոխանակ սովորական գրեթէ բառին՝ պրուած է դռնակ, որ գուռ արաբական է, կամ արաբերէն պապ բառին նիւթական թարգմանութիւն, ինչպէս կը գտնենք յարաբերենէ թարգմանեալ գրոց մէջ»⁵։

Վերջապէս, եթէ հայկական թարգմանութեան զխնայարգութիւններն համեմատուին ասորականին հետ, թուի թէ Պոքելմանի կարծեաց հակառակը պիտի գտնէ ամէն բանասէր⁶։

Կնքելով մեր այս մի քանի խորհրդածութիւնները, կը փափաքէնք ապագային մէջ հաստատագրին կարծեաց մանաւանդ ստուգութեան հանդիպել՝ առանց անհիմն նոր բան մը ըսելու հոսանքէն մղուելու։ Իսկ Պոքելմանի այլ քննադատական յօդուածին մնացած մասին վրայ խորհրդածելն աւելորդ կը համարինք. վասն զի այն՝ գրեթէ չունի յարաբերութիւն մը հայկական թարգմանութեան հետ՝ զոր մենք ցարդ ի նկատի ա-

1. Պատմ. (նոր) Հայ. դպրոսքեան. Վեն. տիկ. էջ 116։

2. Հմմտ. Հայկազ. քառգ. ի բառն պարտնաբան. Բ. հոս։

3. Bizant. Zeitschrift. Անշ. էջ 389։

4. ԺԲ. Ժանթ. 2. — Anthropological Review, 1864. p. 53 ff.

5. Գիրք վաստկ. էջ 287։

6. Մատենադարան հայկ. քարգ. նախնեաց (շար Գ-ԺԳ). Վենետիկ. 1889. էջ 699։

7. Հմմտ. Paul de Lagarde, Gesamelte Abhandlungen, Göttingen. 1896. էջ 120—141. Վ. Հ. Ալեշան Լեւոն չուէր այդ գործը՝ գրոցս հրատարակութեան ժամանակ։

ոինք: — Կը մայթենք եւս որ Կ. Պօքէլ-
ման փութով հասնի յայտնած փափաքին,
այսինքն թէ՛ հայերէն թարգմանութիւնս վաս-
տակոց զրոց թարգմանուեր ի գերման լեզու
ի վայելս բանասիրաց:

Որչափ ալ Կ. Պօքէլմանի ամէն կարծեաց
յանձն չենք առնուր զիջանիլ, այսուհան-
դերձ՝ զինքը կը ճանչնանք արդի լեզուագէտ
բանասիրաց զասակարգին մէջ իրրեւ առա-
ջիններէն մին՝ հին լեզուաց, մանաւանդ ա-
սորականին, ունեցած մեծ հմտութեանը
պատճառաւ: — Այլեւայլ գերմանական բարձր
եւ օգտաշահ թերթերու մէջ կը զնէ ուսումնա-
կան յօդուածներ. — *Syr-
ische GRAMMATIK mit Litteratur, Chres-
tomathie und Glossar. 1839.* — LEXICON
Syriacum, որ շատ գովեստից արժանացած
է. — *Hilfsmittel für das studium der
orientalischen Sprachen* համախումբ լե-
զուագէտ մատենագրողաց մէջ զառակար-
գրուած է:

Հ. Ս. ՍԱՐԳՍՆ

1. Երբ տարիներ առաջ հայ ուսումնական
բաժնուր զգործածութիւնը դեռ հանրաճառ չէր
սկսած, այլ և այլ մատենագրաց անձնօթ
մնալով մեր հին ուսումնական բառերը, եւրո-
պական բառերը հայ տառերով կը գործածէին,
որով շատ զրգերու մէջ՝ փոխանակ Մարտիի
վերոյիշեալ հայ համանշխններէն մին գործածե-
լու: Կը տեսնուի եւրոպական փոխառեալ Ան-
թիօն կամ Անթիօնիոյ բառը:

2. Բոտ ոմանց թաշ = պէսնէ, կամ թաշ =
վէսնէ: Ականց զիրքը փոխանակ այս բառերու,
կը զրէ Սէնկի սիստի, այսինքն ծարիք զաշե-
լու քար, առտի և ի մեզ կազմուած են Մար-
տաքար, Յօնից քար (ընթերցիները չպարելու քար):

3. Լատ. Մարտի *Antimonium* բառին ստուգա-
բանութիւնը ժամանակէ մի վեր ինչորոյ նիւթ
եղած է, հետաքրքրական և միանգամայն ծի-
ծաղիկ: Կը պատմեն թէ Բենեդիկտեան կրօ-
նաւոր մը Բարսեղ Ալալեմթին անուամբ 1413ին,
ժամանակակից գիտութեան համեմատ կը զբա-
ղէր իմաստասիրական քարը գտնելու: Ու իւր
ձեռագը մոգական նիւթն էր Մարտիքը, որով մե-
տաղները դիւրաւ կը հալեցնէր: Անով ան-
գործարանաւոր նիւթոց վրայ զանազան փոր-

Հ Ա Ն Ք

ԵՒ ԻՐԵՆՑ ՍՍՈՒԳԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(Շար. տես էջ 7)

Մարիր

 ԱՅ Հին բառերէն է, որու հոմանիշ
են Յունաքար, Յօնից քար, Այրաժ պիւնտ,
Մարոյր, Մարուր բառերն և ըստ նորայրի
Յօնքար, Մարաքար: Պրսկ. استق طاش =
րասիլիւթ, Թրք. استق طاش = ռաստըթ թաշ,
Արբ. آنتیمون = իսմիտ, Եբր. אַנְטִיֹּמוֹն = ֆուր,
Ասոր. ܐܢܬܝܡܘܢ = ռասպթ, Յն. Στιβιον = Ստիվէ,
Լատ. Stibium կամ Antimonium³, Իտ. և
Ասլ. Antimonio, Անգլ. Antimony, Գերմ.
Spiesglanz, Գր. Antimoine: Այս ամէն
լեզուաց մէջ կը տեսնենք որ Մարիր նշանիչ
բառն, ըստ բաւականի համահնչակ է և չա-
տերն արար հոմանիշն կը կարծուին փոխա-
ռեալ: Բայց մեր Մարիր բառն և իւր ամբողջ

ձեռ կատարեւէն վերջը, կ'ուզէ նաեւ կենդա-
նեաց վրայ եւս փորձել. ուստի որ մը իւր խո-
զերուն ծարիր կը կերցնէ ու կը տեսնէ որ ամ-
բողջ խոզերն ալ կը պարարտանան կը զերա-
նան: Անով մեծ գիւտ մը գտած կ'ըլլայ, և կը
սկսի ծարիրով զանազան զեղեր պարարտել:
Մի որ իւր այն պարարտածած ծարրախումբ դե-
ղերն իւր դոճակից միանձակց առաւով, անոնք
փոխանակ զիրանալու, ընդհակառակն ամէնն
ալ թունաւորուելով կը մեռնին: Ու ասկից կը
հետեւցնեն, թէ ծարիրը միանձակց համար
օգտակար չէ, որով նոյն մետաղին անոնք կը
մնայ Anti-monium (յն. անտի հակառակ), յունց
միայն) = հակառակ միանձակց: — Լեզուա-
գէտ բառագիտաց համար իրաւացի է առաւ-
պել կարծել այս ստուգաբանութիւնը:

4. Յիշենք Մարոյր մաթին Միենի հանրա-
գիտարանի մէջ արձանագրած հետաքրքրական
տեղեկութիւնները: Հանք մ'է մետաղաց շատ
նման. կը գտնուի արեւմտի և կապարի հանքե-
րու մէջ: Միջնադոյն է և լի փայլուն երկայն
բերեղեղներ: Կը խառնուի զանազան մե-
տաղաց հետ և անոնց ձուլման կը ծառայէ:
Մարիրն այժմ ի բժշկութեան շատ կը գործա-